

H. Entjes

ROSSUMS TAALGEBRUIK EN TWENTS

In De Moespot, no. 134, van juni 1987 meende H. Engelbertink zijn Rossums taalgebruik te moeten verdedigen. De Moespot is het driemaandelijks tijdschrift van het Verbond van Neersasse Dialektkringen, waarbij aangesloten zijn de Dialektkringe Achterhook en Liemers, de Dialektkringe Salland en Oost-Veluwe, de Kreenk vuur de Twentse Sproak en de Vereniging "Vrienden van de Streektaal Lochem en Umgeving". H. Engelbertink, geboren en getogen in Rossum, is secretaris van de Kreenk vuur de Twentse Sproak. Over wat hem ertoe gebracht heeft zich nu eens te zetten voor zo'n verdediging van zijn Rossums spraakgebruik, zegt hij zelf: "Ik vin t nöadig um mie te verdiffedeern tegn anvaln, dat mien dialekt gen Twents zol wezn", terwijl hij daarentegen juist meent te mogen stellen: "bewust hol ik miene oolde sproak in ere". Dat is naar zijn mening bij velen wel anders: "De leu neigt der zoa gauw too owwer um de taalfase tusschen t authentieke Twents en t Nederlands te kiezen um te loaten bliken, dat ze met de tied metgoat, mer intusschen verget ze, dat ze al wieder ofzakt noar t Nederlands". Een beetje meewarig voegt hij daar nog aan toe: "Zukke leu zint vuur mie arme bleur". Daar kunnen die arme bloeden, trouwens allen die op hun manier anders dan Engelbertink met dat 'authentieke' Twents omgaan, het maar mee doen.

In de volgende aflevering van De Moespot, no. 135, september 1987, heb ik voorzichtig op het betoog van Engelbertink gereageerd met "Twents en Twents is twee". Het ging er mij toen vooral om duidelijk te maken, dat de inhoud van zulke begrippen als 'miene oolde sproake', 'authentiek Twents', en zelfs 'Twents' in het algemeen, of hoe dialekten verder ook aangeduid mogen worden, helemaal niet zo onwrikbaar voor iedereen vaststaat als het gemakkelijke gebruik ervan doet veronderstellen. Maar al te vaak wordt er daarbij als van iets vanzelfsprekends van uitgegaan, dat de eigen spraak de enig juiste, de echte is naar klank- en woordvorm. Engelbertink moet dat ondervinden, als hij zich aangesproken voelt door de kritiek op zijn taalgebruik die hem verwijt er van het echte Twents mee af te wijken. Hij is zich daar ook wel bewust van, want hij sluit de verdediging van zijn Rossums af met de woorden: "Wie wilt toch ounze verschillen in t Twents bewaarn; loat dan ok heuren woar a'j vandan komt...", maar vervolgt toch met zijn waar-schuwende vinger omhoog: "en schaamt oe der nich vuur!".

Inderdaad, Engelbertink doet het voorkomen alsof het bewaren van enkele eigenaardigheden van vroeger Twents, die in zijn dialect nog voortbestaan, werkelijk van zo groot belang zijn. Maar hij verdedigt zijn Rossums taalgebruik met een aantal argumenten die zeker de moeite waard zijn nog eens in breder verband, in taalhistorische samenhang bekeken te worden. Dat geeft ons meteen een ongezochte gelegenheid wat nader in te gaan op de vraag, hoe het nu eigenlijk zit met dat Twents, het Twents van Engelbertink en van de anderen die hem daarop aanvallen. Tegen die aanvallen verweert hij zich in hoofdzaak, waar het gaat om aanmerkingen op zijn gebruik van de tweeklank *-ei-* in sommige woorden die daar in andere Twentse dialecten een *-ee-* voor hebben. Hij geeft er voorbeelden van: *ein*, een, *twei*, twee, *drei*, drie, *veier*, vier, *knei*, knie, *deier*, dier, *geier*, gier, *tei*, teen, terwijl in teksten van zijn hand nog *dei*, die, *deinst*, dienst, *beidn*, bieden, en *zein*, zien, te vinden zijn. Nu zullen er in het dialect van Rossum wel meer woorden met die voor het Twents langzamerhand uitzonderlijke tweeklank voorkomen, maar dat is niet van onmiddellijk belang.

Om aan te tonen, dat zijn Twents toch niet zo uitzonderlijk is als sommigen willen beweren, wijst Engelbertink op het gebruik van zo'n *-ei-* in de dialecten van Enter en Vriezenveen in dezelfde woorden. Hij haalt er bovendien voorbeelden van aan uit Wanink, Twents-Achterhoeks Woordenboek. Ook had hij zich nog kunnen beroepen op Bezoen, die voor het land om Enschede voorbeelden van deze tweeklank geeft, op Ribbert, die enkele woorden met dezelfde *-ei-* voor Tilligte vermeldt, en op Dijkhuis, die in Twents in Woord en Gebruik deze klank voor verschillende plaatsen in Twente heeft genoteerd. Hoe dan ook, Engelbertink heeft volkomen gelijk met zijn bewering, dat wat dit betreft zijn Rossums helemaal niet opvallend afwijkt van andere Twentse dialecten. Het is evenwel nodig meteen vast te stellen, dat het voorkomen van bedoelde tweeklank in de op dit punt vergelijkbare dialecten niet van woord tot woord gelijk opgaat. Maar dat hoeft het betoog van Engelbertink geenszins te ontkrachten.

Zoals gezegd, de tweeklank *-ei-* in zijn Rossums waarvoor de andere Twentse dialecten veelal een *-ee-* hebben, krijgt in het verweer van Engelbertink de meeste nadruk. Toch opent hij zijn stuk met de aandacht te vestigen op een reeks van woorden waarin op taalhistorische gronden ook zo'n *-ei-* of *-ee-* verwacht mocht worden, maar die hij met *-ea-* schrijft. Daar bedoelt hij een monoftong van meer open kwaliteit dan *-ee-* en meer gesloten dan *-aa-* mee, een klinker dus als de gerekte *-e-* van *bed*: *deap*, diep, *meant*, meent, *beast*, beest, *ean*, één, *stean*, steen, *geat*, gaat. In de rij van zulke voorbeelden noemt hij verder ook *goad*, goed, en *löat*, liet, met *-oa-* en *-öa-*, beide weer monoftongen en meer open dan *-oo-* en *-eu-*,

klinkers als in de leenwoorden *rose* en *freule*. In de Twentse dialecten wordt voor deze laat ons zeggen half-open klinkers *-ea-*, *-öa-* en *-oa-* gewoonlijk een *-ee-*, *-eu-* of *-oo-* gehoord, die we dan half-gesloten kunnen noemen.

Engelbertink heeft die half-open klinkers ook opgemerkt in artikelen van E. J. H. Scholten uit Usselo, een goede twintig jaar geleden in dit tijdschrift gepubliceerd. Bezoen had er in zijn Klank- en Vormleer van het Dialect der Gemeente Enschede, Leiden 1938, trouwens al op gewezen, dat op het land, in het bijzonder onder de oudere boeren van Usselo, zulke half-open naast daarmee vergelijkbare half-gesloten klinkers voorkwamen. Het is in dit geval weer, net als in dat van de tweeklank *-ei-*, van belang vast te stellen, dat de half-open klinkers niet van plaats tot plaats en in hetzelfde dialect al evenmin door alle sprekers in dezelfde woorden gebruikt worden. Het blijkt inderdaad zo te zijn, dat in Twentse dialecten de bedoelde *-ei-*, *-ea-*, *-öa-* en *-oa-* klanken zonder vaste regels afwisselend en door elkaar met de *-ee-*, *-eu-* en *-oo-* klanken gehoord worden.

Op die merkwaardige regelloosheid bestaat echter één opvallende uitzondering: het dialect van Vriezenveen. Dat dialect doet ons dan ook de taalhistorische achtergronden van de door Engelbertink opgeworpen problemen kennen. Want door alleen maar te wijzen op het verspreid in andere Twentse dialecten voorkomen van enkele eigenaardigheden uit zijn spraakgebruik is hij er met zijn verdediging van het Rossums natuurlijk nog niet. Daarvoor zal toch wel enige taalhistorische samenhang aangenomen, of liever aannemelijk gemaakt moeten worden. Het dialect van Vriezenveen, ook Engelbertink verwijst ernaar, zou ons bij het zoeken naar zo' samenhang op de juiste weg kunnen helpen.

Vriezenveen is een vanouds Twents dorp. Het ligt aan de uiterste noordwestrand van wat eens het Drostambt Twente was, tegen de vroegere venen van Noordoost-Overijssel aan, een nederzetting van Hollandse en mogelijk Friese kolonisten uit het begin van de 13de eeuw, die het veen ten noorden van Almelo ter ontginning in erfpacht met recht van opstrek kregen van de Heer van Almelo. Blijkens het huidige dialect van de nakomelingen van die kolonisten, naar hun herkomst misschien al een gemengde bevolkingsgroep, hebben de oorspronkelijke bewoners van Vriezenveen hun van elders meegebrachte taal eenmaal opgegeven. Het tegenwoordige Vriezenveens is Hollands noch Fries. Wat het nu dan wel is, dat moet nader bekeken worden.

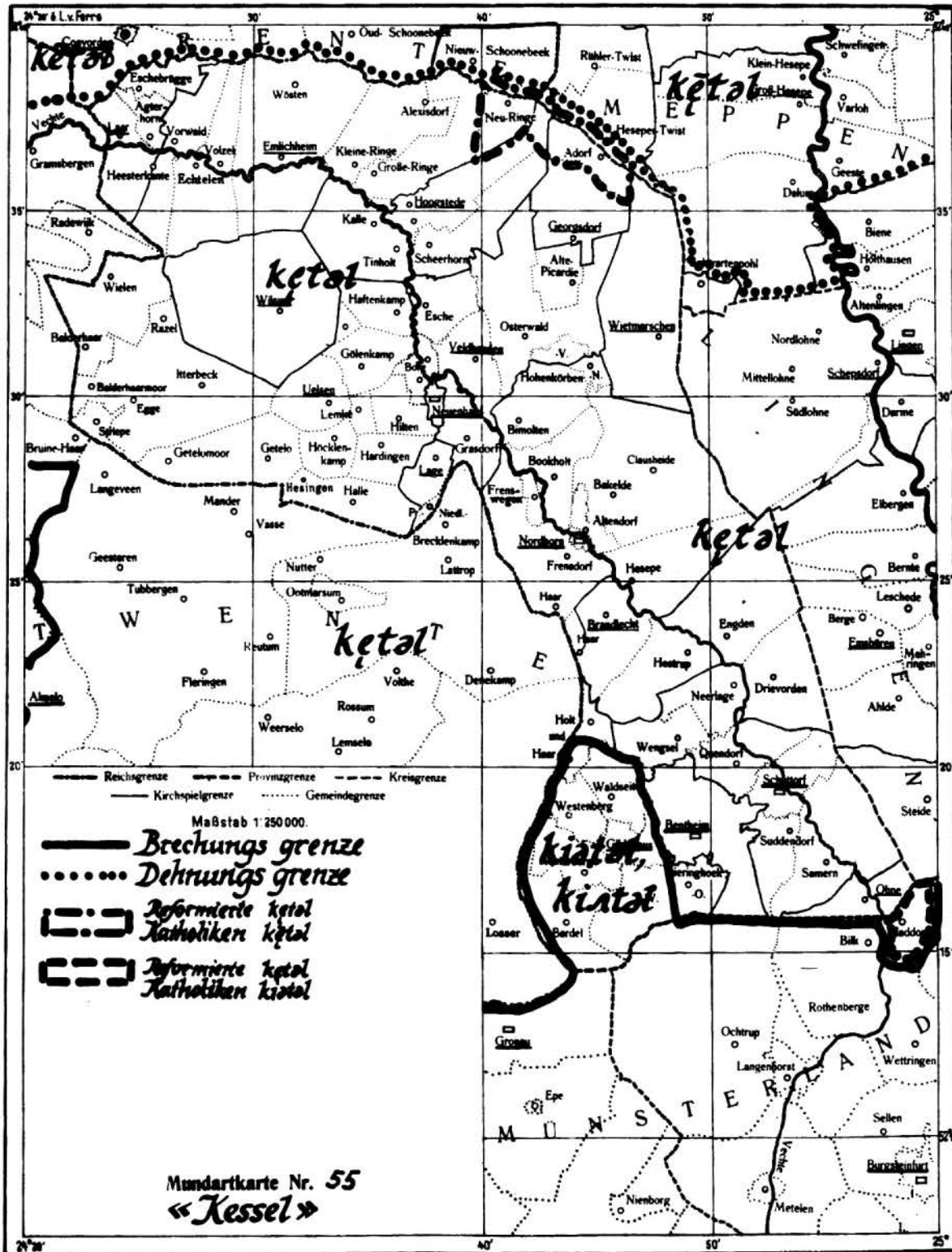
In de Twentse en Sallandse nabuurdorpen kenmerkt men het dialect van Vriezenveen graag met een beetje goedmoedige spot door de Vriezenveners na te zeggen *'t water kwakt in 'n kjettel*, het water kookt in de ketel, of *waver stroek en waver bos*, *waveral waverhen*, over struik en over bos, overal overheen. In deze kenspreuken gaat het dan uiteraard om de woorden

kwakken voor koken, *kjettel* voor ketel en *waver* voor over, meer in het bijzonder om de wat we noemen brekingsdiftongen *-wa-*, *-je-* en *-wa(a)-*, die voortzettingen zijn van vroeger korte klinkers in open lettergreep. In Sallandse omgeving zijn die oorspronkelijk korte klinkers in open lettergreep net als in het Nederlands lang geworden: *koken*, *ketel* en *over*, al hebben ze in sommige dialecten zoals die van de IJsselstreek altijd nog een meer open kwaliteit dan de overeenkomende Nederlandse lange klinkers. In het Twents zijn zulke klinkers over het algemeen kort gebleven: *kokken*, *kettel*, maar voor *-g-*, *-v-*, *-z-* en uitgevallen intervokalische *-d-* gerekt: *oaver*. Afhankelijk echter van de kwaliteit van de oorspronkelijk korte vokaal kunnen ook in die posities de bedoelde klinkers kort blijven.

Het zou ons nu te zeer van ons onderwerp afleiden daarop en meer in het bijzonder op die merkwaardige Vriezenveense brekingsdiftongen al te diep in te gaan. Bovendien heeft het één noch het ander onmiddellijk met het betoog van Engelbertink van doen, omdat hij er zich niet over uitlaat. Maar om de plaats van het Vriezenveens onder de Twentse en de aangrenzende Nederduitse dialecten in verband met de aangehaalde kenspreuken te verduidelijken wordt hierbij toch een kaart van de verspreiding van de vormen voor 'ketel' over die dialecten afgedrukt. De kaart is genomen uit de dialectatlas die Arnold Rakers, dialectoloog uit Nordhorn, ooit wilde publiceren naast zijn dissertatie *Die Mundarten der alten Grafschaft Bentheim und ihrer reichsdeutschen und niederländischen Umgebung*, Oldenburg 1944. Rakers promoveerde op dat proefschrift al in 1932 aan de Philipps-Universitat te Marburg. Het materiaal waarop zijn studie en de door hem ontworpen dialectatlas berusten, werd omstreeks 1930 verzameld.

Er hebben zich natuurlijk in de loop van de inmiddels verstreken zestig jaar zo hier en daar wel enige veranderingen in de door Rakers behandelde dialecten voltrokken, maar die zijn van ondergeschikt belang voor de uitkomsten van zijn onderzoekingen, ook voor ons nu nog. Zo blijft zijn mening, dat de bestudering van de dialecten van de Graafschap Bentheim in samenhang met hun Duitse en Nederlandse omgeving van eenzelfde belang is voor Nederland als voor Oostnederland, onverkort van kracht. Zij verwijzen ons inderdaad, zoals Rakers het toen stelde, naar een oude gemeenschappelijke volksaard van de bewoners aan beide zijden van de landsgrens in dat Nederlands-Duitse grensgebied. Zijn kaart van de dialectische uitspraak van het woord 'ketel' illustreert, hoe die gemeenschappelijkheid in de taal aan het licht komt.

Op de kaart van 'ketel' gaat het om de uitspraak van de in het Nederlands lange klinker die in het door Rakers onderzochte gebied op drie verschillende manieren gerealiseerd wordt. In het zuiden, maar alleen aan de Duitse kant

Photolith v. Bogdan Gisevius, Berlin W.

van de grens, dat is dus in Westfalen, wordt daarvoor een z.g. Westfaalse brekingsdiftong gebruikt. In het noorden spreekt men dezelfde lange klinker als in het Nederlands, of een meer open klinker in het aangrenzende Duitse Eemsland. Het grootste deel van de kaart, de hele Graafschap Bentheim met Twente en de meest oostelijke strook van Salland, wordt in beslag genomen door een open uitspraak van de korte klinker *-e-*. Dat kaartbeeld nu levert twee voor ons gebied karakteristieke taalhistorische dialektgrenzen op: de zuidelijke brekingsgrens en de noordelijke rekkingsgrens. De laatste loopt noordelijk van de Vecht in Overijssel door naar de IJssel en buigt daar af naar het zuiden. Bijna heel Overijssel zegt dus met de Graafschap Bentheim *kettel*, waarvan de korte *-e-* ook een meer open of de zeer open kwaliteit van *-ä-* hebben kan.

De zuidelijke brekingsgrens zet zich niet voort op Nederlands gebied. Er zijn daar in dit geval evenmin geïsoleerde resten van de Westfaalse brekingsdiftong te vinden, zoals bij de voortzettingen van de oorspronkelijk korte klinkers in open lettergreep voor *-g-*, *-v-*, *-z-* en uitgevallen *-d-*. Maar daarop bestaat weer die ene belangrijke uitzondering, die op de kaart van Rakers nog net in beeld gebracht kon worden. Aan de westelijke rand van de kaart komt de brekingsgrens even terug en begrenst daar het dorp Vriezenveen, dat met *kjettel*, eigenlijk *kjättel*, in het uiterste noordwesten van Twente een Westfaalse brekingsdiftong laat horen. Weliswaar een stijgende diftong, terwijl Rakers voor het noordelijke Münsterland in dit woord een dalende noteerde, maar elders in Westfalen is die stijgende tweeklank heel gewoon.

De kaart van 'ketel' toont aan, dat het Vriezenveens een wel zeer bijzondere plaats onder de Twentse dialecten inneemt, maar *kjättel* is er niet een uitzondering of een toevalligheid. Het bepaalt integendeel het eigen karakter binnen het taalverband waar het deel van uitmaakt. Rakers noemde Vriezenveen daarom een Westfaals dialekteiland in Twente. Bezoen zag in het Vriezenveens het oudst bewaarde Twents. En voor Heeroma was het een kroongeuige voor zijn theorie betreffende de westfalisering van de Oostnederlandse dialecten. Wat daar ook van zij, voor ons is het nu van belang om na te gaan of wij er wel omheen kunnen dat grotere taalverband te begrijpen als een zich eenmaal tot over de Graafschap Bentheim en Twente uitstreckende Westfaals-Münsterlandse taalgemeenschap. Waar Rakers het heeft over een al van ouds bestaande gemeenschappelijke volksaard, is hij zo bezien nog het best te volgen. Want als zo'n volksaard zich inderdaad ergens manifesteert, dan toch het meest overtuigend in de taal, die bij alle verandering telkens weer het een of het ander van die veronderstelde gemeenschappelijkheid kan doen blijken.

Over het al dan niet bestaan van de geopperde Westfaals-Münsterlandse taalgemeenschap, waarvan de Graafschap Bentheim en Twente deel uit zouden maken, is op grond van alleen maar één zo'n kaart als die van 'ketel' geen zekerheid te krijgen. Wel zijn er een paar belangrijke door taalhistorische ontwikkelingen bepaalde feiten uit af te leiden. Zo is daar allereerst het kenmerkende onderscheid tussen een Westfaals diftongerings-, het z.g. brekingsprincipe, dat ook in Vriezenveen gevolgd wordt, en het voor het hele gebied overigens geldende monoftongeringsprincipe de voortzetting van korte vokalen in oorspronkelijk open lettergreep betreffende. Dat zou er op kunnen duiden maar beter geen oude taalgemeenschap achter de zo scherp gescheiden gebieden te vermoeden. Maar dan blijven wij wel zitten met de uitzonderlijke positie van het Vriezenveens, dat vanwege zijn brekingsdiftongen eigenlijk om een redelijkerwijs te aanvaarden verbinding met het Westfaals vraagt.

In dat verband blijkt de noordelijke rekkingsgrens van evenveel belang te zijn als de zuidelijke brekingsgrens. Zij dwingt er ons om zo te zeggen toe de zopas geconstateerde tegenstelling tussen het diftongerings- en monoftongeringsprincipe nog eens te bezien en aanvullend nauwkeuriger te formuleren. Die noordelijke dialektgrens, waarvan het verloop naar het westen tot in de IJsselstreek geschetst werd, is de neerslag van twee verschillende ontwikkelingen in het Nederduits, het Nederlands daarbij inbegrepen, van een korte klinker in oorspronkelijk open lettergreep. Aan het eind van de Middelnederduitse periode waren zulke klinkers al niet meer kort. In latere dialecten verschijnen hun eindprodukten als lange klinkers of als brekingsdiftongen. Van algemeen Nederduits standpunt bekeken moet daarom in de eerste plaats van een tegenstelling tussen een rekkings- en een brekingsprincipe bij de voortzetting van vokalen in die positie gesproken worden. De kern van het brekingsgebied ligt in Westfalen, waar zich een groot rekkingsgebied, ook Nederland insluitend, omheen uitstrekt. De Graafschap Bentheim lijkt zich samen met het grootste deel van Overijssel aan geen van beide principes te houden. Het heeft er zelfs alle schijn van, dat daar de korte klinker van vroeger bewaard bleef en de lettergreep gesloten werd. Wat overigens wel een merkwaardige uitzondering voor het Nederduits zou betekenen, waardoor bovendien de plaats van het Vriezenveens midden in zo'n uitzonderlijk dialectgebied nog moeilijker te doorzien valt.

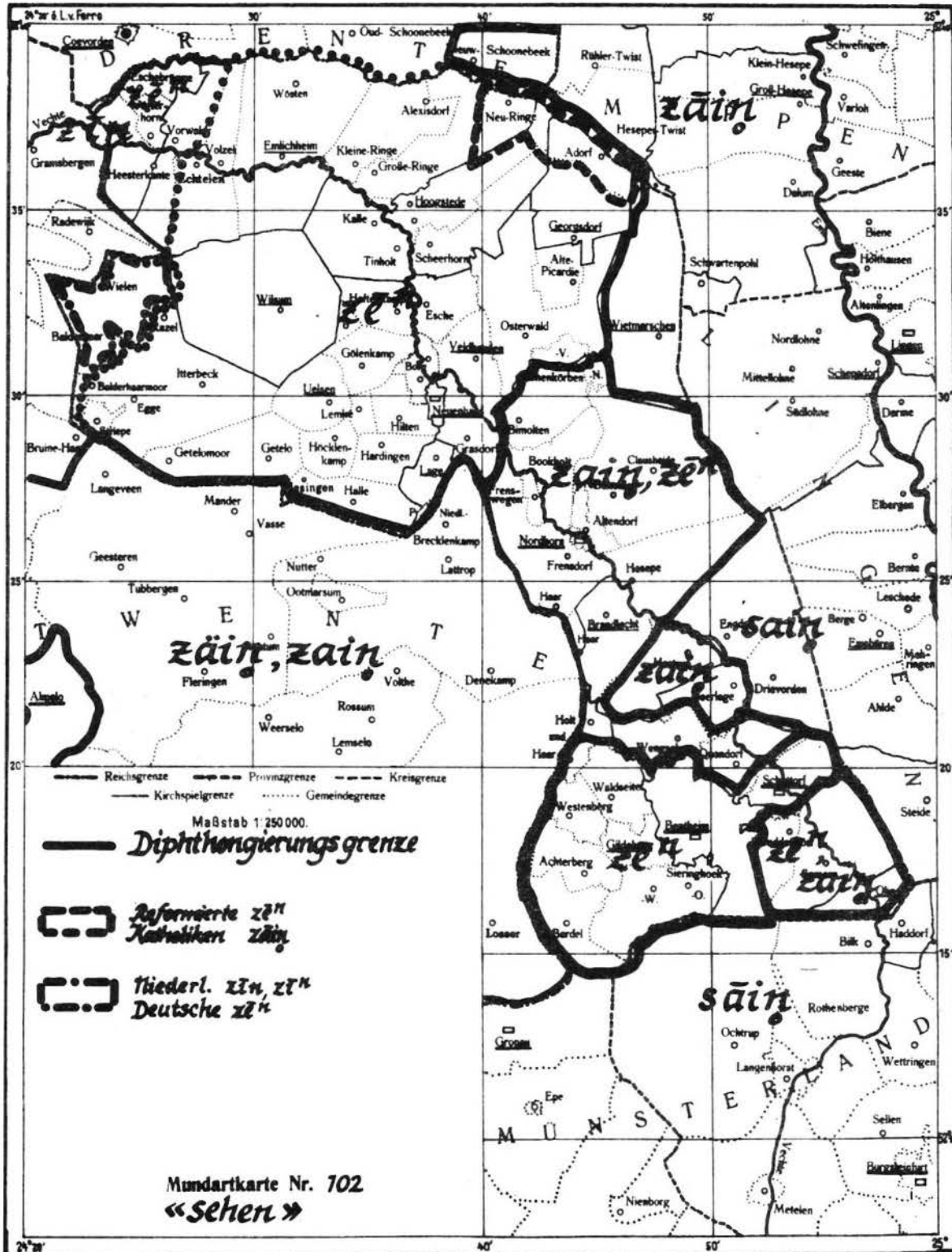
Rakers heeft de korte stamklinker in het dialectwoord voor 'ketel' met een meer open kwaliteit opgetekend, meer open dan *-e-*. Hij zegt daar zelf van, dat met name in de zuidelijke Graafschap en Twente op het platteland de openingsgraad van die vokaal meestal nog groter is. Hij noteert daar een *-ä-* voor. Bezoen stelt er hetzelfde voor het land om Enschede over vast en gebruikt eveneens het teken *-ä-* voor deze zeer open kwaliteit. Maar beide

onderzoekers hebben ook opgemerkt, dat zo'n open uitspraak als recht boers ervaren en door jongeren liefst vermeden wordt, vroeger echter algemener en zelfs de stad niet vreemd was. Wat Rakers en Bezoen een goede vijftig jaar geleden in verband met de kwaliteit en het gebruik van deze klinker meenden te kunnen zeggen, is altijd nog wel te achterhalen, al is het gebruik van de *-ä-* sterk afgenomen. De overgang van *-ä-* naar *-e-* voltrok zich het eerst in de steden en de grotere dorpen en daar het meest volledig tenslotte. Het een en het ander maakt het alleen maar onwaarschijnlijker dan het op zichzelf al is, dat de korte klinker in het dialektwoord voor 'ketel' een rechtstreekse voortzetting van de korte klinker van eeuwen her is. Er moet in verband daarmee aan herinnerd worden, dat in het Vriezenveens als tweede element van de stijgende tweeklank in *kjättel* zo'n zelfde open klinker *-ä-* voorkomt.

De open kwaliteit van de stamklinker in de dialektvormen voor 'ketel' en andere er taalhistorisch mee vergelijkbare woorden versterkt het vermoeden, dat de huidige vokaal het voorlopige eindprodukt is van een met het Nederduits in het algemeen overeenkomende Westfaalse klankontwikkeling. Dat nu wordt bevestigd door de voortzettingen van de korte klinkers in oorspronkelijk open lettergreep voor *-g-*, *-v-*, *-z-* en uitgevallen *-d-* vooral in Twente, maar ook in het zuiden van de Graafschap Bentheim wel. Daar hebben Rakers en Bezoen al met nadruk op gewezen. In die posities kwamen op het platte land in hun tijd vrijwel overal brekingsdiftongen voor, terwijl er in de stad korte of lange monoftongen voor gebruikt werden. In onze dagen zijn voor die medeklinkers zulke diftongen sterk teruggedrongen, maar zeker lang nog niet helemaal door korte of lange vokalen vervangen. Deze diftongen geven ons vrij uitzicht op het feit, dat Twente eens het uit Westfalen bekende brekingsprincipe gevolgd heeft. De plaats van het Vriezenveens, dat tot op vandaag aan dit principe in alle gevallen trouw bleef, is daardoor onder de Twentse dialekten minder uitzonderlijk dan het eerst leek. De veronderstelde verbinding van het Vriezenveens met het Westfaals wordt zo door het Twents en door het oudere Twents al heel eenvoudig tot stand gebracht.

De veranderingen, dat zijn inderdaad monoftongeringen, die de brekingsdiftongen in de Twentse dialekten hebben ondergaan en waarbij de steden en de dorpen voorop gingen, zijn klaarblijkelijk het gevolg van westelijke, Nederlandse invloeden. Onder die invloeden werd het brekingsprincipe geheel of alleen voor bepaalde medeklinkers, het eerst voor *-p-*, *-t-*, *-k-*, *-l-*, *-m-* en *-n-*, prijsgegeven voor het rekkings- althans het monoftongeringsprincipe. De open kwaliteit van de daarna weer korte klinkers, zoals in het dialektwoord voor 'ketel', herinnert aan de voorafgaande brekingsdiftongen en geeft waardevolle aanwijzingen over de vroegere omvang van het brekingsgebied.

De uitweiding over diftongering en monoftongering naar aanleiding van de kaart van 'ketel' lijkt ons misschien wat ver van onze aanvankelijke opzet afgeleid te hebben, maar de taalhistorische samenhang van het Vriezenveens, de Twentse en Graafschapper dialecten met elkaar en met het Westfaals is er toch wel door verduidelijkt. Dat zal ons zeker goed van pas komen, als wij nu nog eens nader ingaan op de verdediging van zijn Rossums spraakgebruik door Engelbertink. Wij maken daarvoor andermaal gebruik van een kaart van Arnold Rakers, de kaart van het werkwoord 'zien' uit zijn atlas. De *-ai-* of een diftong met een meer gesloten eerste element, die Twentse dialecten in hun woord voor 'zien' wel laten horen, maakt de kern van Engelbertink zijn betoog uit. Tegenwoordig is die tweeklank in het Twents verre van algemeen, ook op het platteland niet meer, wat aanleiding gaf zijn spraakgebruik te kritiseren. De kaart van Rakers laat echter zien, hoe dat zo'n zestig jaar geleden nog anders was: voor Twente en een stuk van de Graafschap Bentheim heeft hij in 'zien' een diftong opgetekend. Zijn waarneming stemt overeen met wat Bezoen vaststelde voor Enschede en omgeving.

Nu moet daar onmiddellijk aan toegevoegd worden, dat de diftong *-ai-* of *-ei-* in die tijd kenmerkend voor de uitspraak op het platteland was. In de steden en in sommige dorpen werd er een open *-ee-* voor gebruikt, die bij de jongeren naar *-ee-*, bij de ouderen naar *-èè-* neigde. Waar volgens Rakers en Bezoen plattelanders in dit en in vergelijkbare gevallen toch de diftong door een monoftong gingen vervangen, gebruikten zij die zeer open *-ee-*, die vaak nauwelijks van een *-èè-* te onderscheiden was. Dat is kennelijk dezelfde open klinker die Engelbertink naast de tweeklank *-ei-* ook in de betreffende woorden nog wel schrijft en dan als *-ea-* spelt. Uit deze verschillen tussen het gebruik van een diftong en een monoftong evenals tussen een meer open en een meer gesloten uitspraak van de vervangende *-ee-* vallen de opvolgende klankveranderingen af te leiden die zich in een woord als 'zien' voltrokken hebben of gaande zijn. In Twente en de Graafschap Bentheim leidden die van *zain* over *zein* naar *zèèn* en tenslotte tot *zeen*, terwijl in het noordwesten van de Graafschap onder invloed van nauwe betrekkingen over en weer langs de staatsgrens het Drents-Sallandse *zien* met een overlange, tweetoppige of haast diftongische *-ie-* binnen is gedrongen. De staatsgrens heeft echter zo langzamerhand ook als taalgrens genoeg betekenis gekregen om die van het westen overgenomen klank weer ongedaan te maken. Bij de huidige taalverhoudingen tussen Nederland en Duitsland is het immers onwaarschijnlijk, dat zo'n Nederlandse *-ie-* zich kan handhaven ten koste van of zelfs maar naast de Duits aandoende *-ee-*. In de noordwestelijke Graafschap is de door Rakers opgemerkte concurrentie tussen *-ie-* en *-ee-* dan ook in het voordeel van een *-ee-* inmiddels al wel beslist.

Daarmee hebben wij meteen een belangrijke aanwijzing gekregen voor een beter begrip van wat deze op het eerste gezicht nogal verwarrende kaart van Rakers nu eigenlijk duidelijk moet maken. De verspreiding van klinkers en tweeklanken in het dialektwoord voor 'zien' over de Graafschap Bentheim in het bijzonder biedt weinig onmiddellijk houvast voor een aanvaardbare interpretatie. Voor Twente mag dat wat gemakkelijker lijken, maar het kaartbeeld dat wij daarvan te zien krijgen, is erg vereenvoudigd door alleen de boerse plattelandse tweeklanken te vermelden. Wat dat betreft komt Twente vrijwel overeen met de omgeving van Nordhorn in de Graafschap volgens de gegevens van Rakers. Betrekken wij daar de wisseling van lange *-ie-* en *-ee-* in het noordwesten van de Graafschap bij, dan valt de kaart van 'zien' haast niet anders te begrijpen dan als het resultaat van onderlinge beïnvloeding van de dialektvormen in de onderscheiden gebieden. Zoiets levert al gauw een weinig overzichtelijk kaartbeeld op, met bovendien lang niet zulke scherpe, definitieve taalgrenzen als het doet voorkomen. In dit geval is dat niet anders. Sedert de waarnemingen van Rakers zijn de tweeklanken in Twente en in de Graafschap duidelijk in de minderheid geraakt ten opzichte van de monofontongen in het dialektwoord voor 'zien'. Het taallandschap van deze gebieden is wat dat aangaat nog altijd niet tot rust gekomen. Dat kan voor Twente heel gemakkelijk vastgesteld worden, waar Engelbertink meent zijn diftongische uitspraak van sommige klankhistorisch met 'zien' vergelijkbare woorden als goed Twents te moeten verdedigen tegen de monofongische van anderen. Ten westen en vooral ten noordwesten van Twente worden woorden als *zeen* meer en meer door *zien*, met steun van het overeenkomende Nederlands, vervangen. Net over de grens hebben daarentegen, zoals eerder opgemerkt werd, vormen met *-ie-* voor die met *-ee-* weer moeten wijken.

Het voert nu te ver de kaart van 'zien' werkelijk tot in bijzonderheden te analyseren. Voor zo'n interpretatie zijn allerlei aanvullende gegevens nodig die er voor ons doel niet toe doen en waardoor het gestelde kader al te zeer verwaarloosd zou worden. Het komt ons binnen dat kader alleen op de hoofdzaken aan, waarbij wel te bedenken valt, dat die toch telkens weer in samenhang met vergelijkbare andere, buiten beschouwing gebleven taalfeiten begrepen moeten worden. Dat geldt natuurlijk evengoed voor wat eerder over de kaart van 'ketel' ter sprake gebracht is. Zo'n enkele taalkaart op zich laat geen algemene conclusies over taalhistorisch bepaalde ontwikkelingen toe. Met alleen de kaart van 'ketel' in de hand is het moeilijk in te zien, dat het gebied om Gildehaus nu juist niet als een voorpost in de Graafschap Bentheim van de Westfaalse breking beschouwd moet worden. Dat blijkt pas, als daarvoor in aanmerking komende klinkers voor *-g-*, *-v-*, *-z-* en *-d-* bij het onderzoek betrokken worden. Dan wordt het in ieder geval duidelijker,

dat de korte open *-e-* met die breking te maken heeft en dat Gildehaus, net als Vriezenveen trouwens, eenvoudig deel uitmaakt van een eens veel groter brekingsgebied dan de kaart van 'ketel' doet vermoeden. In die zin bestaat er ook zo'n verhelderende afhankelijkheid over en weer van kaarten als van 'ketel' en andere brekingsgevallen met die van 'zien'.

In de eerste plaats is daar een zekere overeenkomst van de brekingsgrens met de diftongeringsgrens en vervolgens doet de tegenstelling tussen *zien* en *zeen* denken aan de rekkingsgrens van *kettel* en *ketel*. De diftongeringsgrens vertoont weliswaar een grilliger verloop dan de brekingsgrens, maar er valt wel aan af te lezen, dat de Graafschap heel wat minder op de diftongering is gesteld dan Twente. Bij de breking voor stemhebbende spiranten en *-d-* komt eenzelfde tegenstelling aan het licht, die de kaarten van 'ketel' en in dat opzicht verwante woorden overigens niet laten zien. Twente sluit met zijn diftongen in *zein*, *zäin*, *zain* e.d. weer als met zijn brekingen in bedoelde posities onmiddellijk bij het Münsterland en Westfalen aan. Het is in dit verband van belang vast te stellen, dat die Westfaalse diftongering om de Graafschap Bentheim heen zich door het Eemsland naar het noorden voortzet en ook Groningen ruim gemeten omvat. Dat is voor Rakers aanleiding geweest Westfaalse invloeden op het Drents en het Gronings te veronderstellen, wat Heeroma later weer uitwerkte tot een theorie van de westfalisering van het Oostnederlands in het algemeen. Wij kunnen gevoegelijk in het midden laten, hoe dat zit, omdat wij ons tot Twente en aangrenzende gebieden hebben te bepalen. Daarvoor krijgen diftongeringen in de Graafschap om Nordhorn en zuidoostelijk ervan opeens bijzondere betekenis. Zij geven meer te denken over de voorkeur van de Graafschap voor monoftongen en over de taalhistorische verhouding tussen *zeen* en *zain* in dat gebied en in Twente.

Op grond van de taalverhoudingen in Twente waren wij al tot het inzicht gekomen, dat daar de diftong aan de monoftong vooraf is gegaan en dat de steden en de dorpen er het eerst konsekvent monoftongeerden. Voor Nordhorn en het omringende platteland moeten wij wel hetzelfde aannemen, wat voor *zeen* in de Nedergraafschap en om Bentheim nadere bezinning vergt. Het is immers niet erg waarschijnlijk, dat juist in die gebieden, omringd door de diftongeringen, de monoftong de meest oorspronkelijke zou zijn. De in de eerste plaats stadse *-ee-* in Twente en in de Graafschap zou er temidden van de landelijke diftongen maar onbegrijpelijker door worden. Het is daarom de vraag, waar de herkomst van die *-ee-* dan wel te zoeken is, als nu de Nedergraafschap met een uitgesproken plattelandsbevolking daar vanzelfsprekend niet voor in aanmerking kan komen. Daar zit men trouwens veeleer verlegen om een aanvaardbare verklaring voor de in die omgeving zo opvallende eigen monoftongische uitspraak.

Toch kan de Nedergraafschap met haar taalgrens tussen een lange *-ie-* en *-ee-* ons misschien voorthelpen. Die taalgrens loopt even zuidelijk van de Vecht naar de IJsselstreek en doet aan de voortzetting van de rekkingsgrens op de kaart van 'ketel' denken. Omdat deze rekkingsgrens op een of andere manier met de verspreiding van de Westfaalse brekingen naar het noorden en het westen te maken heeft, rijst al gauw het vermoeden, dat de grens tussen *zien* en *zeen* wellicht samenhangt met de uitbreiding van het Westfaalse *zain* naar het westen. Maar het wordt in ieder geval wel duidelijk, dat het tegenwoordig aan de west- en noordrand van Overijssel gaat om een tegenstelling tussen lange *-ie-* en *-ee-*, terwijl in Twente de overgang van de Westfaalse tweeklank naar *-ee-* nog altijd niet helemaal voltooid is. De vervanging van *-ee-* door *-ie-* weerspiegelt de toenemende westelijke, Nederlandse invloed op de dialecten van Oostnederland. Of de *-ee-* van *zeen* in Overijssel eerder al als aanpassing bij de monoftongische *-ie-* van het westen uit een Westfaalse diftong ontstaan is, kan met de gegevens die wij hier behandelen, niet met zekerheid gezegd worden. Het lijkt gelet op breking en andere nu niet ter sprake gebrachte verschijnselen echter wel aannemelijk, wat evenzeer geldt voor *zeen* e.d. in de Graafschap Bentheim. Rakers meende voor dat laatste de Vecht als handelsverbinding met het westen, met Nederland, en het van daar overgenomen protestantisme als voornaamste oorzaak te kunnen zien. In het ene als het andere opzicht bleef Twente afzijdig en kon daardoor de diftongische uitspraak langer handhaven.

Maar zoals gezegd, dat moet in het midden blijven. Wij komen niet veel verder dan vast te stellen, dat de overgang van een diftong naar een monoftong in Twente, te beginnen in de stad, toch wel allereerst te maken heeft met de in Overijssel meer algemene monoftong *-ee-*. Van de Twentse dialecten is weer alleen het Vriezenveens nog echt trouw aan de diftong, die in het westen van het vroegere Drostambt Twente allang *-ee-* is en soms zelfs naar *-ie-* neigt. De *-ee-* in de Graafschap Bentheim zal zich eveneens wel door de Overijsselse *-ee-* geschraagd geweten hebben, zo er al niet de diftong voor wijken moest. Waarlijk uitsluitel over wat hier als veronderstelling werd opgeworpen, is pas te krijgen door de taalgeschiedenis van dit grensgebied in een groter Oostnederlands-Nederduits verband te plaatsen, zoals Rakers en, in zijn spoor later, Heeroma dat gedaan hebben. Naar aanleiding van de verdediging van zijn Rossums als goed Twents door Engelbertink gaat dat te ver. Als inmiddels duidelijk geworden is, dat zijn Rossums inderdaad goed Twents is, maar niet beter dan dat van anderen, als er iets aan het licht kwam van wat daarbij op de achtergrond een rol speelt, dan is voor Rossums taalgebruik en Twents al veel gewonnen.